

מיתאר, מתן הקלה או התרת שימוש חורג. היטל זה החליף את מס ההשבחה שהוטל על-פי פקודת בניין ערים, 1936. ההיטל מוטל על-פי הוועדה המקומית לתיכנון ולבנייה.

מס עיזבון. עד לשנת תשמ"א-1981 היה בישראל מס עיזבון על-פי חוק מס עיזבון, תש"ט-1949. המס הוטל על היורשים בהתאם לערך חלקם בעיזבון. גובה המס נקבע על-פי מידת הקירבה בין המוריש ליורש והיקף העיזבון לאחר שנוכו מתוכו סכומים מסוימים הפטורים ממס. החוק בוטל משום שגבייתו נטו, כלומר הסכומים שנגבו בניכוי הוצאות הגבייה, היתה נמוכה עקב שכירות התופעה של מתן מתנות בחיים ליורשים. ד.גל/א.הו.

דיני משפחה. דיני המשפחה בישראל מעוגנים בהסדרים היסטוריים ובכספים איוון עדין: חברתי ופוליטי. כחלק מן המורשת ההיסטורית, ובמסגרת ההסדר החברתי-הפוליטי, המכונה בשם 'סטאטוס קוו', שולט בסוגיות שונות מתחום דיני המשפחה הדין הרתי. שיטת המשפט הישראלי בתחום דיני המשפחה מאופיינת בכך שהיא בנויה רבדים רבדים של דינים רתיים, חקיקה טריטוריאלית מיוחדת לדיני משפחה, הלכות פסקות המורכבות על הדין הרתי ודינים כלליים. חלק מן הרבדים נובע משכבות היסטוריות של דינים, שנערמו זה על גבי זה ושרדו עקב עקרון שמירת הסטאטוס קוו. העיקרון שהינחה את המשפט העות'מאני בענייני דת הוא הענקת אוטונומיה לעדות הדתיות השונות. דיני המשפחה נחשבו כעניינים רתיים ונהגו מהכרה משפטית בפלורליזם רתי. מורשת המשפט העות'מאני בתחום דיני המשפחה נשתמרה בעיקרה ובבסיסה יביר השלטון המנדטורי הבריטי והינחה בשנייה שונים גם את מדינת ישראל.

במשפט הישראלי אין הסדר אחיד בתחומים שונים של דיני המשפחה בשני מובנים מרכזיים: במובן הראשון, על בני עדות דתיות מוחל הדין הרתי שלהם, והוא משתנה מאחת למשניה. במצוות הוראת סימן 47 לרבר המלך במועצה 1922-1947, חלק מענייני המעמד האישי (בעיקר ענייני נישואין וגירושין) ממשיך להידון לפי הדין האישי (בהקשר זה הרתי), החל על הצדדים.

במובן השני, ההסדר המשפטי של דיני המשפחה מתפצל בין הדין הרתי למשפט האזרחי. כך, למשל, מוסדרות סוגיות, כגון הגנת ילדים, כולל אימוצם, ירושה ויחסים רכשיים בין בני זוג, על ידי המשפט האזרחי, שבעיקרו הוא טריטוריאלי. לעיתים ההסדר הוא מקביל, לפרקים הוא משלים, ובמקרים אחרים הוא כפול.

הפיצול אינו רק בדין, אלא גם בשיפוט. עניינים שונים נדונים בבתי דין רתיים, המשתייכים לעדות דתיות שונות. עניינים אלה מוסדרים על ידי הדינים הרתיים השונים בהתאם לעדות הרתיות של המתדיינים. בתי הדין רנים בעיקר על פי הדין הרתי של עדתם. במקרים מסוימים ובסוגיות מסוימות או לצרכים שונים הם מחויבים להחיל את המשפט האזרחי. עניינים אחרים נדונים בבתי המשפט האזרחיים, המחילים בסוגיות מסוימות את הדין הרתי ובסוגיות אחרות את המשפט האזרחי. הפיצול בדין ובשיפוט יוצר, אפוא, פיצולי מישנה שונים.

בישראל עדות דתיות מוכרות, ולהן ערכאות שיפוט מיוחדות. רשימת העדות הרתיות המוכרות למטרה זו מופיעה בתוספת השנייה לרבר המלך במועצה. ממשלת ישראל מוסמכת להוסיף עדה רתית לרשימת העדות המוכרות. לפני קום המדינה כללה הרשימה עשר עדות, ועליהן הוסיפה ממשלת ישראל שתי עדות דתיות.

סמכותה של ערכאת שיפוט רתית מותנית בהוראה סטאטוטורית, המקימה אותה ומעניקה לה סמכות שיפוט, ואין היא נגדרת אוטומאטית מהכרה בעדה הרתית על-ידי הכללתה ברשימת העדות. הענקת סמכות שיפוט לעדה רתית והחלת דינה הרתי יכולה להיעשות גם בדרך של חוק, בלי לכלול אותה ברשימה הנספחת לרבר המלך במועצה. כך הוענקה סמכות לבתי דין מוסלמיים ברבר המלך במועצה ולבתי דין רוויים בחוק בתי הדין הרתיים הרוויים, תשכ"ג-1963. לגבי יהודים, הוענקה סמכות לבתי הדין הרבניים ברבר המלך במועצה, אך מדינת ישראל חוקקה חוק מיוחד המעניק סמכות לבתי הדין הרבניים, הוא חוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), תשי"ג-1953.

בדרך-כלל מוצרים בני קיימא, בעת ייבואם. ההיטל מוחזר, לאחר תקופה המשתנה מדי פעם בפעם, בערכו הנומינלי.

כמו כן מוטל מס קנייה על-פי חוק מס קנייה (סתורות ושירותים), תשי"ב-1952. מס קנייה מוטל על מוצרי ייבוא ומוצרים מייצור מקומי. מס הכולו שמקורו בשלטון העות'מאני חל כיום רק על טבק ודלק.

מס מעסיקים. חוק מס מעסיקים, תשל"ה-1975, מטיל על המעבידים מס בשיעור של 4% מהשכר המשולם לעובדיהם. מרבית המעבידים חבים במס האמור, אבל קיימים מיגורים הפטורים ממנו, כגון מפעלים תעשייתיים, משקים חקלאיים, בנייה למגורים וחברות שיווק העוסקות בייצוא. הקלות במס מוענקות לחברות ישראליות המפעילות כלי שיט להובלה בינלאומית ומטוסים להובלה ציבורית וכן לחברות ייצוא, בהתאם להיקף ייצואן.

היטל נסיעה לחוץ-לארץ. על-פי חוק היטל על נסיעה לחוץ, תשמ"ג-1983, מוטל היטל על נסיעה לחוץ. ההיטל הוא בסכום שקלי קבוע, המתעדכן מדי חודש על-פי עליית המדר. מן ההיטל פטורים בין היתר אנשי צוות אוויר וים הנמצאים בתפקיד, דיפלומטים, תיירים, אנשי כמורה, תינוקות וצעירים תושבי-חוץ. סכום מוקטן מוטל על נוסעים למדינה שיש לישראל גבול יבשתי עמה. בשנת 1993 בוטל היטל זה.

מיסי עיסקאות. מס בולים. מס בולים מוטל בישראל על-פי חוק מס בולים, תשי"ב-1952. המס מוטל על מיסמכים שנחתמו בישראל או המתייחסים למעשה, נכס, שירות וכיוצא בזה הנמצאים בישראל. שיעורי המס נעים בין 0.02%-3% משווי העיסקה המצויה במיסק. סכום אחד קבוע מוטל על עיסקאות שערך בלתי מסוים. ממס זה פטורים מיסמכים שונים, ובין היתר: הסכמי עבודה, הסכמי פתיחת חשבון בנק, הסכמי נסיעה בתחבורה ציבורית, מכירת זכות במקרקעין ופעולה באיגוד מקרקעין.

מס רכישה. מס רכישה מוטל על מי שרוכש זכות במקרקעין בישראל או מי שמבצע פעולה באיגוד מקרקעין, במקביל לחיובו של המוכר, כאמור לעיל, במס שבח. אם הזכאות הנמכרת היא דירת מגורים, שיעורי המס נעים בין 0.5%-4.5% בהתאם ל"מדרגות", הבנויות לפי שווי הדירה. על בניינים אחרים מוטל מס בשיעור של 3.5%, ואילו על זכויות אחרות, כגון מגרשים - 5%. פטורים ממס רכישה מוענקים לגופים ציבוריים מסוימים, וכן לנכים, עולים, בני משפחה של חיילים שנספו במערכה, עוברים לערי פיתוח וכן על העברות מסוימות המתבצעות במסגרת רהארגון של תאגידים. שיעור מס מופחת מוענק בהעברות לבני משפחה. שלישי מהמס הנגבה מועבר לרשות המקומית שבה נמצאים המקרקעין.

מס רכוש. מס רכוש הוטל בא"י בירי השלטון העות'מאני. השלטון הבריטי הכניס בו שינויים באמצעות חקיקת פקודת מס הרכוש העירוני, 1940, ופקודת מס רכוש חקלאי, 1942. עם הקמת המדינה הוטלה גם ארנונה לפיצי נזקי מלחמה באמצעות חוק הארנונה לפיצי נזקי מלחמה, תשי"א-1951. בשנת תשכ"א-1961 אוחדו שלושה חיקוקים אלה בחוק מס רכוש וקרן פיזויים, תשכ"א-1961. החוק החדש הטיל מס על בעליהם של מקרקעים, בניינים, ציוד עסקי, מלאי וכלי רכב. המס הוטל בשיעורים שונים בהתאם לזהות הנכס, מיקומו וייעודו. חלק נכבד מהמס שנגבה הועבר לקרן מיוחדת לתשלום פיזויים בגין נזקי מלחמה, פעולות איבה ונזקי בצורת.

בשנת תשמ"א-1981 בוצעה רפורמה מקיפה במס הרכוש, שעיקרה צמצום כסיס המס באופן שהחבות בו תחול על בעלי מקרקעין, למעט קרקע חקלאית. שיעור המס הוא 2.5% משווי המקרקעין. על מקרקעין המשמשים מלאי עיסקי מוטל מס בשיעור של 1%. הרפורמה האמורה לא ביטלה את הקרן לתשלום פיזויים בגין הנזקים האמורים לעיל. החוק מעניק פטורים לגופים שונים, הכוללים, בין היתר, את המדינה, רשויות מקומיות, מדינות חוץ ומלכריים. בשנת 1985 הוטל היטל חד פעמי על ציוד, מלאי ובניינים עסקיים, מטעים, מכוניות, כלי שיט וכלי טיס פרטיים.

מיסים מוניציפליים. הרשויות המקומיות גובות ארנונה מתושביהן ומהעסקים המתנהלים בתחומיהן. עם זאת רשאית הרשות המקומית לגבות היטלים ואגרות שונות על פעילויות ושירותים שהיא מעניקה. בין המיסים המוניציפליים יש לציין את היטל ההשבחה. על-פי חוק התיכנון והבנייה, תשכ"ה-1965, מוטל היטל השבחה בשיעור של 50% מההשבחה על בעל מקרקעין שמקרקעיו הושבחו עקב אישור תוכנית

הסמכות השיורית לרוב בענייני המעמד האישי. נתעוררה שאלה, אם סכסוך מסוים נכנס לגדר ענייני המעמד האישי, יובא העניין לפני בית-דין מיוחד המורכב משני שופטים של בית המשפט העליון, שאליהם מצטרף שופט של בית הדין הרתי הנוגע לעניין.

ההשתייכות הרתית (העדתית) היא אחד הגורמים המכריעים בקביעת השיפוט של בית-דין רתי וחורצת גם את גורל הדין החל בענייני המעמד האישי. שאלת ההשתייכות של אדם לדת פלונית מוכרעת לפי משפט המדינה. כאשר יותר מדת אחת טוענת להשתייכותו של פלוני אליה, אין הסדר אורחי לפתרון הקונפליקט. יש הגורסים, כי ניתן להיעזר, על דרך ההיקש, בכללי המשפט הבינלאומי הפרטי לפתרון בעיות כאלו. לעומת זאת, הסדרי המחוקק המנטרורי את סוגיית ההשתייכות הרתית, לצורך משפט המדינה, במקרה של המרת דת ומעבר מעדה לעדה. פקודת העדה הרתית (המרה) קבעה מנגנון של תיאום והסדר לעניין זה, והיינו, את התנאים והאופן שבהם תוכר הנפקות המשפטית של המרת דת. ההכרה הרתית של ההמרה היא תנאי לנפקות המשפטית, אך לא כל הכרה רתית גוררת אחריה גם הכרה למטרות המשפט הישראלי.

בתי המשפט האזרחיים מוסמכים גם הם לרוב בעניינים של המעמד האישי ובסכסוכים המתעוררים בין בני זוג. לבית המשפט המחוזי סמכות שיורית לרוב בענייני המעמד האישי, כשאין בית-דין רתי מוסמך לרוב בהם, בין משום שאין בנמצא בית דין מוסמך, ובין משום שהסמכות לא הוקנתה לבית הדין מטעם ענייני, פרסונאלי, או מטעם אחר כלשהו. לבית המשפט המחוזי גם סמכות מקורית - בין ייחודית ובין מקבילה - בחלק מענייני המעמד האישי, או על אנשים מסוימים, ולעיתים גם לפי ברירת אחד הצדדים.

גם בתי משפט אחרים מוסמכים לרוב בסכסוכים בין בני זוג. בסכסוך, שניתן למיינו כמשתייך לדין משפחה או למעמד האישי, ואינו נמנה ברשימת ענייני המעמד האישי, ובסכסוך הנובע מהדין האזרחי מוסמכת לרוב כל ערכאה במסגרת הסמכות הרגילה המסורה לה ועל פי תנאיה. בית משפט השלום לנוער עוסק בעניינים שונים הנוגעים לקטין ורשאי להכריע גם בשאלות הנוגעות להחזקתו, לאופן הטיפול בו ולהשגחה עליו. בית משפט השלום מוסמך, במסגרת הסמכות המוקנית לו בעניינים של חזקת מקרקעין ופירוק השיתוף במקרקעין, לרוב במקרקעין של בני זוג, כולל פירוק השיתוף בהם, אפילו מדובר ברירת מגוריהם.

נכס אחד, או עניין אחד הנוגע לאותם צדדים, עשוי לשמש נושא להתדיינות שונות בערכאות שונות על בסיס עילות שונות שמקורן בהוראות דין רתיות או אזרחיות. על עניין אחד עשויים, אפוא, לחול בעת ובעונה אחת דינים שונים.

כדי להבטיח הגנת-מה למשפחה במקרים כאלה קבע החוק להסדר התדיינות בין בני זוג, תשכ"ט-1969, סייגים להתדיינות. החוק העניק לבית המשפט סמכות לעכב תחילתו או המשכו של דיון למשך שלושה חודשים ככל פעם, אם הוא סבור שהעניין בקיום המשפט או בהמשכו אינו שקול כנגד הנזק לשלום הבית הצפוי מכך, או כאשר באותה שעה נעשה על ידי בית-משפט או בית-דין להחזרת שלום הבית בהליך שנפתח קודם להגשת התביעה.

מכיוון אחר פיתחו בתי המשפט כללים בדבר כיבוד הרדי בין ערכאות השיפוט. כך נקבע כלל של המשכיות הדיון בערכאה אשר רנה והכריעה בסכסוך. כללי מעשה-בית-דין בערכאה אחת, המחייבים את האחרת, הותאמו לסיטואציה המיוחדת. כללים אלה פותחו מתוך מטרה למנוע החלטות סותרות, להגן על כבודה של המערכת השיפוטית, למנוע תמריץ להתדיינות חוזרות בערכאות שונות, להזייל את ההליכים, לשכך את אש המחלוקת הניזונה מסכסוכים מתמשכים בערכאות שונות ולעצור את הידרדרות היחסים בין בני הזוג, הפוגעת במשפחה ובסובבים אותה.

בענייני המעמד האישי מוחל הדין האישי גם בבית המשפט המחוזי. אולם בהקשר זה הדין הוא במידה רבה פונקציה של הדין. שלא כמו בתי הדין הדתיים, מחיל בית המשפט האזרחי את סדרי הדיון הנהגים בו, את דיני הראיות האזרחיים ואת כללי המשפט הבינלאומי הפרטי. הוראות הדין הכללי בענייני חווים וקניין חלות על בני זוג בהתדיינם בבית המשפט האזרחי. במסגרת זאת, פותחו בבית המשפט העליון דינים מיוחדים, במסגרת הדין הכללי וכחלק ממנו, הנוגעים בין השאר ליחסי הממון

חלק מהוראות דבר המלך במועצה נוהג גם כיום. הגדרת ענייני המעמד האישי קבועה בסימן 51 לדבר המלך במועצה, ועליהם חל, במצוות סימן 47, הדין האישי גם בהיותם גדונים בבתי המשפט האזרחיים המוסמכים לכך.

רשימת ענייני המעמד האישי כללה במקורה ענייני נישואין וגירושין, מזונות (alimony), כלכלה (maintenance), אפוטרופסות, כשרות יחסין של קטינים ואימוצם, איסור שימוש ברכושם של אנשים שהחוק פסל אותם, ירושות, צוואות ועזבונות. מרשימה זו הוציא המחוקק הישראלי את ענייני האימוץ ואת ענייני ירושות, צוואות ועזבונות. סמכותם של בתי הדין הרבניים בסוגיות שנמחקו מסימן 51 לדבר המלך במועצה מותנית בהסכמה בכתב של הצדדים המעוניינים, כמפורט בכל אחד מן החוקים הנוגעים בדבר. לגבי רוב העדות הרתיות קבעה הפסיקה הישראלית, כי האבהות אינה כלולה בגדר ענייני המעמד האישי.

רשימת ענייני המעמד האישי לגבי בתי הדין המוסלמיים נובעת מסעיף 7 לחוק הפרוצדורה של בתי הדין המוסלמיים משנת 1333 להגדרה. רשימה זו רחבה יותר וכוללת, למשל, גם את עניין האבהות.

הלכה פסוקה היא, כי הדין האישי של אזרח מקומי בן עדה רתית מוכרת הוא הדין הרתי של עדתו. הדין האישי של אזרח זר הוא דינו הלאומי, דין מדינת אזרחותו. לגבי בן עדה רתית בלתי מוכרת, שאין לה ערכאת שיפוט מוסמכת, לא ברור מהו הדין החל על ענייני המעמד האישי. הגישה שבה תומך מספר מכריע של מלומדים היא, כי יש להפריד בין סמכות השיפוט של בתי הדין של העדה הרתית לבין החלת הדין הרתי כדין אישי על ענייני המעמד האישי. מקובל לחשוב, אפוא, כי אזרח מקומי בן עדה רתית בלתי מוכרת כפוף לדין הרתי שלו כדין האישי. לא מוכרע עדיין בפסיקה מהו הדין האישי של אזרח מקומי חסר עדה רתית. על חסר אזרחות יוחל דין מקום מושבו, וכאין לו מקום מושב, דין מקום מגוריו. אם מקום מושבו הוא בישראל, והוא משתייך לעדה רתית כלשהי, יחול עליו הדין הרתי של העדה. על חסר אזרחות, תושב חוץ, שהוא יהודי, אשר כילכל צעדיו בענייני המעמד האישי לפי הדין העברי, יחול דין זה במטרה להכשיר ולתת תוקף לפעולתו. בעיות סמכות ודין בענייני המעמד האישי מתעוררות לגבי כפול אזרחות, כשאין אחת מהן ישראלית, ולגבי כפול דת.

סמכות השיפוט המחייבת של בתי הדין הרתיים בישראל מוגבלת הן מבחינת עניינים שהם רשאים לרוב בהם, הן מבחינה אישית, כלפי האנשים שהם רשאים לרוב בעניינם, והן מבחינה טריטוריאלית. סמכות השיפוט של בתי הדין השונים אינה אחידה. הסמכות הרחבה ביותר מוקנית לבית הדין המוסלמי. זה שרדי מן התקופה העות'מאנית, שבה שימש בית-דין זה כערכאה הכללית בענייני המעמד האישי. השמירה על הסטאטוס קוו ממשיכה להפית רוח חיים במצב משפטי זה גם במדינת ישראל.

סמכותם של בתי הדין בעניינים מסוימים היא ייחודית, ובעניינים אחרים היא מקבילה ומותנית בהסכמת כל הצדדים הנוגעים בדבר. יש שסמכות בעניין אחד, עיקרי, גוררת אחריה סמכות גם בעניינים טפלים או כרוכים. מוכרת גם סמכות המוקנית לבית הדין על פי ברירתו של התובע. בתי הדין יכולים לקנות סמכות כבורר. במקרה זה תיקבע מסגרת הסמכות על פי חוק הבוררות, תשכ"ט-1968.

תנאי הכשירות להתמנות כשופט בערכאה רתית, דרך המינוי, הסדרי תקופת הכהונה ותנאיה והוראות הנוגעות לחברי בית הדין נקבעו לגבי דיון בחוק הדיינים, תש"ו-1955, לגבי קאדי בחוק הקאדים, תשכ"א-1961, ולגבי קאדי מ'הב (רדווי) בחוק בתי הדין הרדוויים, תשכ"ג-1963. משנת תשמ"א הוענקו לבית-דין הדין בעניין שבשיפוטו כל הסמכויות על פי סעיפים 6 ו-7 לפקודת בזיון בית המשפט, בשנייהם המחייבים.

מנגנון שיפוט נקבע בדבר המלך במועצה להכרעה בקביעת הסמכות במקרים הנובעים מהמצב המשפטי המיוחד, הן לגבי האנשים המעורבים, הן לגבי העניינים השנויים במחלוקת.

היו אנשים בני עדות רתיות שונות מעורבים במשפט הנוגע לאחד מענייני המעמד האישי, רשאי כל צד לפנות לנשיא בית המשפט העליון, וזה רשאי לקבוע את הערכאה המוסמכת, אם רתית ואם אזרחית. ללא פנייה כזו מוקנית הסמכות לבית המשפט המחוזי, שלו יש בדרך כלל

היותו מאפשר חלק מעילות אלו הפעלת אמצעי חיוב או כפייה של גט על הסרבן.

עילות הגירושין הן מוגבלות ביותר ואינן כוללות עילות ההולמות את מצוקתו של האדם המודרני. כך, למשל, לא נכללים אייחאתמה בין בני הזוג או חוסר סיפוק מיני במסגרת העילות המאפשרות גירושין. לא זו בלבד שעילות הגירושין הן נדירות, יישומן בבית הדין הרבני נדיר עוד יותר. מטעמים דתיים שונים מפרש בית הדין מהכרעה בתביעה והוא מציע לצדדים להגיע להסכמה ביניהם. השגת ההסכמה (שהיא הדרך האפקטיבית להגיע לגירושין) מותנית, בדרך כלל, בויתור על זכויות מצד בן הזוג הלוהט להשגת הגירושין, מתוך היענות לתביעות סחטניות מצד בן הזוג האחר. יש לזכור, כי בית הדין אינו נהנה מאותה מידה של אוטוריטה, שהיתה מנת חלקו בחברה שרובה שומר מצוות. חילונה של החברה היהודית גורם לבית הדין הדין להתבצר בשמירה על הקיים. הוא מתעלם מן המצוקות. אין הוא מוכן להכיר בקיומה של בעיה הנובעת ממצאות הנראית בעיניו כפגומה. הוא נמנע, כמובן, מהתאמת הדין למציאות, מחשש שיעניק לגיטימציה למציאות כזו. נסיונו של בית הדין לתפקד כבעבר ולפתור מצוקות באופן אינדיבידואלי ועל בסיס הפעלת האוטוריטה הדתית נכשל כמעט כליל. פתרונות היפים לקהילה יהודית הומוגנית נתקלים בחוסר הבנה מצד ציבור המתדיינים.

הפער בין חלק ניכר מציבור המתדיינים לבין בית הדין נעוץ בהשקפת העולם השונה על הנישואין, על מטרותם ועל אורח החיים הראוי במסגרת המשפחה ובגישת הפסיכולוגית השונה. חלק ניכר מציבור המתדיינים אינו נותן אמון ביכולתם של הדיינים ובמידת הבנתם את צורכי האדם המודרני. לא נוצר, אפוא, מכנה משותף מינימאלי, שעליו ניתן לבנות שיתוף פעולה בין בית הדין למתדיין. העדר שיתוף הפעולה מתבטא הן בחוסר הנכונות מצד המתדיין לקבל על עצמו את מרות בית הדין, הן בקצור הנוצר במהלך החיפוש אחר פתרונות.

הבעיה מתריפה לאור אי השוויון בין המינים בסוגיית הגירושין והנישואין מחדש. במקרים מסוימים יכול בעל לקבל היתר לנישואין שניים, כאשר אשתו מסרבת להתגרש ממנו. היתר כזה מהווה הגנה נגד אישום פלילי בעבירת ריבוי נישואין. אשה יהודיה, לעומת זאת, איננה יכולה לקבל היתר נישואין.

הקשיים האמורים, המטמיעים נחיתות מסוימת של האשה, כמו גם כוח מוגבל של בית הדין, גוררים אחריהם תוצאות קשות. לנוכח עליית שיעורי הגירושין נוצר בישראל מעמד חדש של מסורכי גט, שמספרם הבלתי-מבוטל עולה בהדרגה במשך השנים. המחוקק אינו מתערב בהסדר העניין מחשש פגיעה בדין הדתי, ובית המשפט קצרה ידו. באחרונה הונחו על שולחן הכנסת הצעות חקיקה, שלפיהן יהיו בית הדין רשאי לפגוע בזכויות מסוימות של סרבני גט. אולם ספק אם הצעות אלו, המחייבות מעורבות של בית הדין, יפתרו את עיקר הבעיות.

עד סוף שנות ה-60 לא היתה שום ערכאה בישראל מוסמכת להתיר נישואיהם של בני זוג שלפחות אחד מהם אורח זר או חסר אחריות. באתה תקופה, בהעדר דין טריטוריאלי, נתעוררו קשיים בקביעת הדין החל בבית המשפט המחוזי על נשואי תערובת, דהיינו אורחים מקומיים בני עדות דתיות שונות, שכל אחד מהם כפוף לשיפוטו של בית-דין מוסמך אחר.

קושי דומה היה מנת חלקם של אורחים מקומיים, שלפחות אחד מהם היה בן עדה דתית שאין לה בית-דין מוסמך. המחוקק הישראלי התערב וחוקק את חוק השיפוט בענייני התרת נישואין (מקרים מיוחדים), תשכ"ט-1969. החוק קובע מנגנון לקביעת סמכות השיפוט במקרים המפורטים לעיל, שבמרכזו פנייה לנשיא בית המשפט העליון לשם קביעת הסמכות וכן כללי ברירת-דין, שיוחל בית המשפט המחוזי אם יופנה אליו עניין של התרת נישואין. כאשר כל היות, מושב ואחרות, הן ישראליות, ובית המשפט מופנה אל הדין הישראלי, נשארת בעיית הדין החל בלתי פתורה גם לאחר חקיקת החוק, אלא במקרה של הסכמת הצדדים. הסכמת הצדדים היא תמיד עילת גירושין מספקת במסגרת החוק האמור. באותם עניינים, ועל אותם אנשים המצויים בגדרו של החוק, לא ניתן לפנות ישירות לבית המשפט המחוזי במסגרת המקורית או השנייה. גישור הפערים הנמתחים בין דין הספר לבין דין החיים בתחום דיני

והרכוש בין בני זוג. דינים אלה מחיל בית המשפט האזרחי, אבל אין הם מחייבים את בתי הדין. גם אופן הפעלת שיקול הרעת - במיוחד בעניינים הנוגעים לאידיאולוגיה או הקשורים להשקפות עולם, כמו יישום עקרון טובת הילד - אינו זהה בבתי המשפט ובבתי הדין.

במהלך שנות קיום המדינה כובשים להם דיני המשפחה האזרחיים מקום גדל והולך בהסדר המשפטי של ענייני המשפחה. מתפתח הסדר מקביל להסדר הדתי והוא מוחל בעיקר בבתי המשפט. חלק מן ההסדר המקביל מחייב רק את בתי המשפט האזרחיים. חלק אחר מהסדר זה הוא טריטוריאלי ומחייב גם את בתי הדין הדתיים.

בתי הדין רשאים לרוך, בדרך כלל, לפי הדין הדתי של עדתם. הם זכאים, בהעדר הוראות אחרות, לקבוע לעצמם את סדרי הדין הקבועים בהם ואת דיני הראיות הנהוגים בהם והנובעים מהוראות הדין הדתי. הרעה הרווחת הינה, כי אין בתי הדין כפופים, בדרך כלל, להוראות הדין הישראלי. יחד עם זאת, יש הוראות-חוק ודינים המחייבים אותם.

בין החוקים המחייבים את בתי הדין הדתיים ניתן למנות את אלה המסדירים את דרכי מינוי הדיינים, אורח התנהגותם, את סמכותם של בתי הדין, את תפקודם ואת דרכי פעולתם. כמו כן מחייבים את בתי הדין חוקים אשר הוחלו עליהם במפורש בידי המחוקק. בכך מרחיב המחוקק את תחומי ההסדר האזרחי על חשבון ההסדר הדתי. ההסדרים הטריטוריאליים, שנאכפו באמצעות דבריי-חקיקה אלה, נוגעים לשוויון זכויות האשה בחלק מן העניינים (חוק שיווי זכויות האשה, תשי"א-1951); הגנתם של קטינים והשלטת עקרון טובת הילד (חוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981, וחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962); הסדר ענייני הרכוש בין בני זוג על בסיס שיתוף ושוויון (חוק יחסי ממון בין בני הזוג, תשל"ג-1973). פרשנותם של חוקים אלה בידי בית המשפט העליון הרחיבה את היקף תחולתם על בתי הדין. בין הדינים המחייבים את בתי הדין הדתיים ניתן למנות הוראות יסודיות, כגון כללי הצדק הטבעי ואתיקה של דיינים.

התחום העיקרי המוסדר עדיין על ידי הדין הדתי בהתערבות מועטה של המשפט האזרחי הוא תחום דיני הנישואין והגירושין בהיבט הצר. בתחום זה אין הסדר אזרחי טריטוריאלי. תנאי הנישואין, צורתם ותוצאותיהם נשלטים על ידי הדין הדתי הנוגע בדבר. תוקפם של נישואי תערובת של אזרחי ישראל שנערכו בישראל נקבע, כנראה, על פי הדין האישי של כל אחד מן הצדדים לגבי מעמדו האישי. מעמד של נישואין אינו יכול להיווצר על פי חוזה בלבד ולהיות מוכר ככזה מוכח דיני החוזים ועל פיהם. אין הדין הישראלי מאפשר נישואין אזרחיים בישראל, כמשמעותו של מוסד זה ברוב מדינות העולם. רק כאשר שני בני הזוג הם נתיני מדינה זרה ואינם יהודים, יוכרו נישואים אזרחיים המבוצעים על ידי הקונסול הזר, אם הם מוכרים בדין אותה מדינה. הסדר זה קבוע בסעיף 67 לדבר המלך במועצה ובתקנות בדבר סמכויות הקונסולים בישראל.

גם התרת הנישואין, עילותיה וצורתה, מסורים לשליטתם של הדיינים הדתיים. כפוף למקרים מעטים, שיימנו להלן, נמנע המשפט הישראלי מקביעת הסדר טריטוריאלי מהותי כלשהו ביחס להתרת נישואין. כתוצאה מכך עשויים בני עדות נוצריות, הנזקקים לבתי הדין הנוצריים-קאטוליים, להיות כפופים לדין השולל כליל גירושין. ניתן לומר, כי הקושי בהתרת הנישואין בישראל, בעיקר בין יהודים, הוא נקודת התורפה העיקרית בהסדר היחסים בין בני הזוג.

המשפט העברי בתחום דיני הגירושין כולל שלושה יסודות: 1. הסכמה בין בני הזוג היא תמיד עילת גירושין מספקת. 2. בהסדר הגירושין זכאית האשה לתשלום חרי-פעמי מפצה (עיקר-כתובה). גובהו של הסכום נקבע בהתחייבות כתובה שהבעל מקבל על עצמו עובר לנישואין (הכתובה). אין האשה זכאית למוזנות לאחר הגירושין. כך נמנעת תלות שלילית נמשכת בין בני הזוג לאחר הגירושין. 3. הליך ההתדיינות נעשה בדרך המשלבת גיסיון להשכין שלום או גיסיון לתיווך ואף לפישור.

אולם למרות יסודות אלה קיימים קשיים רבים בדין העברי ההופכים את הליך הגירושין לבעייתי. בהעדר הסכמה לגירושין בין בני הזוג, מותנים הגירושין בהוכחת עילה כלשהי מבין עילות שונות, שבבסיסן אלמנט האשמה. יתר-על-כן, הגירושין הם אקט פרטי בין בני הזוג. משום כך לא רשאי בית הדין להתיר באמצעות פסק דין את הנישואין. לכל

הדתית הפועלת על פי הדין הדתי. כך לגבי הוצאת היתר נישואין על פי הדין הדתי וכן לגבי נקיטת אמצעים לכפיית גט על בני זוג יהודים. התערבות חקיקתית עקיפה נוספת במישור המינהלי מקורה כבר בראשית ימי המנדט הבריטי. פקודת הנישואין והגירושים (רישום) מטילה חובות אורחיות של רישום נישואין וגירושים. את החובה מפקידה הפקודה בידי מורשה, שהוא כוהן דת של העדה הדתית המוסמכת. המורשה הדתי ממלא חובה אורחית ולא רתית. הסמכות למינוי המורשה מטורה היום לשר הדתות. בהפעילו סמכות זו נמנע שר הדתות מהענקת הרשאה לעריכת נישואין לרבנים יהודים רפורמיים וקונסרבטיביים. הבג"ץ הכיר בחוקיותה של עמדה זו.

חלק הארי של סגירת הפערים בתחומים הרגישים ביותר נעשה באמצעות בתי המשפט. בדרך כלל נוקטים בתי המשפט אמצעי עקיפין להשגת התכלית האמורה. לעיתים נעשה שימוש באמצעי שנועד במקורו לתכלית מסוימת לשם השגת מטרה אחרת. כך, למשל, ניתן לעשות שימוש באמצעי של סילוק אחד מבני הזוג מדירת מגורים כדי לקדם השגת גירושין בהעדר הסכמה בין בני הזוג. לעיתים משיב בית הדין הדתי 'מלחמה'. הוא מתנגד מתוך ניסיון לשמור על סמכותו. תוך כדי כך הוא מרבה לאחרינה להוציא צווי מניעה, המתערבים בחופש הבחירה של בן זוג ומונעים ממנו התרועעות עם אחר. גם בענייני רכוש והחזקת ילדים מנסה בית הדין במקרים מסוימים לנהוג על פי אידאולוגיה דתית. בג"ץ עשוי להתערב במקרים אלה ולבטל החלטות מסוג זה של בית הדין.

סגירת פערים ניכרת ביותר בין דין הספר לדין החיים נעשתה בידי בית המשפט בתחום ההכרה בסטאטוס נישואין שנוצר מחוץ לדין הדתי ואף בניגוד לו. בתי המשפט האזרחיים הכירו בהדרגה בסטאטוס של נישואין, שנוצר בדרכים שונות, שלא בהתאם לדין הדתי או לרוחו. בכך סייעו לתהליך סגירת הפערים.

כך הכירו בתי המשפט בסטאטוס שנוצר בחיקה של שיטת משפט זרה – ואינו מוכר בדין הדתי, שהוא דינם הנוכחי של הצדדים. לשם כך עשה בית המשפט שימוש בכללי המשפט הבינלאומי הפרטי. גבולותיה של הכרה זו לא נתחמו במדויק והיקפה לא ברור. כך, למשל, לא הוכרעה סופית שאלת תוקפם של נישואין אזרחיים של אזרחי ישראל ותושביה, שנערכו במדינה זרה על ידי שליח או בעת נוכחותם הזמנית של הצדדים באותה מדינה. אולם כל הסימנים בפסיקה מעידים, כי גם במקרים אלה תינתן הכרה לסטאטוס הזר המוכר במדינה שבה נערכו הנישואין.

ביטוי נוסף לגישה זו נעשה בהכרה בתוקפם של קידושין פרטיים. בית המשפט הגבוה לצדק עשה שימוש בנפקותה המשפטית של פעולה בדין הדתי היהודי והכיר בתוקפם של קידושין פרטיים בין פטולי חיתון, שהם חייבי לאווין, לצורך רישום במסגרת חוק מירשם אוכלוסי, תשכ"ג-1965. בהפעילו אמצעי נוסף זה לסגירת הפער האמור, הוא נאלץ לשלול את תחולת החלק האיסורי של דין-תורה במשפט הישראלי, תוך-כדי צמצום סעיף 2 לחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושים), תשי"ג-1953, הקובע כי "נישואין וגירושים של יהודים ייערכו בישראל על פי דין תורה". תוקפה של ההכרה ותוקפם של קידושין פרטיים במקרים כאלה והיקפם של זכויות הצדדים במסגרת זו אינם ברורים.

הכרה אורחית זו מוגבלת לבתי המשפט בלבד. כאשר יתעורר סכסוך בין הצדדים, והסמכות תוקנה לבית הדין הדתי, ראשי זה לנהוג על פי הדין הדתי המחייב אותו בלבד, ואין הוא כפוף לכללי המשפט הבינלאומי הפרטי. אולם התוצאות הנובעות מן הנישואין האזרחיים מוכרות במשפט האזרחי, תהא אשר תהא עמדתו של הדין הדתי ושל בית הדין הדתי. המצב המשפטי, אשר נוצר כתוצאה מהרכבת דין חילוני על גבי הדין הדתי, מביא לעיתים לידי חוסר התאמה בין שתי מערכות הדינים, ונוצר אף סטאטוס של נישואין לצורך ביגאמיה בלבד. במצב דברים זה, אדם הפנוי לפי הדין הדתי החל עליו לא יוכל לשאת אשה מחמת האישום הפלילי שהוא צפוי לו בעבירת הביגאמיה.

שילוב של חקיקה ופסיקה בסגירת פערים נקבע בסעיף 15(ד)4 לחוק יסוד השפיטה, תשמ"ד-1984. סעיף זה מניח את היסוד לפיקוח שיפוט על בתי הדין הדתיים באמצעות בית המשפט הגבוה לצדק (בג"ץ). על פי נוסח הסעיף, היקף התערבות בג"ץ צר יותר מאשר לגבי בתי דין מינהליים, רשויות מינהליות וערכאות שיפוטיות שונות מחוץ למערכת השיפוט

המשפחה נעשה בידי המחוקק, אך בעיקר בידי בתי המשפט. בתי המשפט מופעלים לעיתים באמצעות דמיונם היוצר של עורכי דין לוחמים. סגירת הפערים נעשית באמצעים שונים, לעיתים באמצעים ישירים ובמקרים אחרים באמצעי עקיפים.

התערבות ישירה מצד המחוקק נעשתה כסוגיות שונות למטרות שונות. באמצעות התערבות זו הושלט במקרים מסוימים, כאמור לעיל, משפט אזרחי על בתי דין דתיים, או במקרים אחרים – על הדין החל בענייני משפחה בבתי המשפט. במקרים ספורים נעשה הדבר כדי לבטל הסדר דתי, הנראה מנוגד לאידאולוגיה של רוב הציבור, ולשם השלטת הסדר התואם אידאולוגיה חילונית. כך הדבר בעניינים הנוגעים למעמד האשה במשפחה ולקביעת שוויונה, במיוחד בכל הנוגע לזכותה ברכוש ולמניעת שליטת הבעל ברכושה, לזכותה לשמש כאפוטרופוס על הילדים ולהיות שווה לאב בקביעת חינוך הילדים ואופן הטיפול בהם. התערבות זו נעשית כלי לפגוע בדיני איסור והיתר בנישואין ובגירושים, למרות שגם כאלה מעמדו של הגבר עדיף ברוב הדינים הדתיים. כך גם בנוגע לחובה לסיפוק מזונות לילד כאשר הדין פוטר עקרונית מן החיוב במזונות, למשל, לגבי ילד שגולד מאשה נוכרית.

מעורבות חקיקתית ישירה נעשתה גם במקרים שבהם ההתנגדות הצפויה של הדין הדתי להסדר היא קטנה. כך, למשל, בכל הנוגע להסדר יחסי-הרכוש בין בני-זוג במסגרת חוק יחסי ממון בין בני-זוג, תשל"ג-1973. כיוון שכדין הדתי העברי הסדר הרכוש ניתן להתנאה, ההתנגדות להסדר האזרחי היתה קטנה יחסית.

מקרים נוספים, שבהם היתה התערבות ישירה מצד המחוקק, הם של השלמת הסדרים דתיים. כך, למשל, בתחום הגנת קטינים במשפחה, השגחה עליהם ואופן הטיפול בהם, ובתחום מניעת אלימות וניצול מיני. התערבות למטרה דומה היא חקיקת חוק השיפוט בענייני התרת נישואין (מקרים מיוחדים), תשכ"ט-1969. חוק זה איפשר, כאמור לעיל, התרת נישואין במקרים שקודם לכן לא היתה בהם סמכות לשום ערכאה שיפוטית בישראל לעשות זאת.

התערבות ישירה להשגת תוצאות בדרך עקיפה היא ההכרה בזכויות שונות כלפי זוג שאינו נשוי זה לזה, אלא חי ביחד ועונה להגדרה של 'ידועים בציבור'. ההתפתחויות האוניברסאליות של חיפוש דרך ליצירת התקשרויות מחייבות מחוץ למעמד הנישואין הביאו להכרה מסוימת ביחסים דמויי נישואין, דהיינו, ליצירת מוסד של ידועים בציבור בשיטות משפטיות רבות בעולם. התפתחות הרחבה והמהירה של מוסד זה בישראל מיוחסת במיוחד לשליטת הדין האישי-דתי על ענייני נישואין וגירושים, הגוררת אחריה בין השאר יצירת קבוצה של פטולי-חיתון וקושי בהתרת הנישואין.

בישראל ממלאת ההכרה בידועים בציבור תפקיד מיוחד של מציאת פתרון עקיף לבעיות הנוצרות בשל הפער בין הדין הדתי למציאות החילונית. הכרה זו מהווה אחר האמצעים לסגירת פערים. מוסד הידועים בציבור מעמיד תחליף-נישואין ובהקשר זה גם תחליף-גירושים, לא רק לגבר הנשוי אלא גם לאשה הנשואה. לא יפלא, אפוא, שבכל הנוגע ליחסים דמויי-נישואין הקדים המחוקק הישראלי שיטות משפט שונות בעולם.

חלק מן המעורבות החקיקתית, שנועדה להשליט נורמות מסוימות, נעשית בדרך עקיפין. המחוקק, וכמוהו גם בתי המשפט, נמנעים מהתערבות בלבד בהסדר הדתי בתחום הנישואין או הגירושים. תחום הנישואין שימש רק זירה מוגבלת למעורבות שיפוטית יוצרת. אולם גם בתחום זה נעשה שימוש בהתערבות עקיפה של המחוקק הישראלי מתוך ניסיון להימנע מפגיעה ישירה בהוראות הדינים הדתיים.

דרך עקיפין כזו ננקטה בנוגע להגבלות על גיל הנישואין (חוק גיל הנישואין, תשי"ג-1950), לאיסור לגרש אשה בעל כורחה ולאיסור ריבוי נישואין (חוק העונשין, תשל"ז-1977). האמצעי שנבחר להשגת תכליות אלו הוא הפעלת דיני העונשין, ולאחרונה אף דיני הנישואין, כלפי מפרי הנורמות האזרחיות האמורות. אולם תוקפם של מעשה הנעשה מתוך הפרת ההוראה העונשית נשלט על ידי הדין הדתי ולא על ידי ההוראה העונשית. דרך אחרת של מעורבות אורחית עקיפה, שנקט המחוקק, היתה הטלת פיקוח מינהלי באמצעות רשות מינהלית – דתית או אזרחית – על הרשות

לאישה נשואה מגבר שאינו בעלה. ההכרעות באשר לגידול הילד, ההשגחה עליו והחזקת נעשות גם בבית הדין הרתי, בהתאם לעקרון טובת הילד. עיקרון זה אינו מחלק בין סוגים שונים של ילדים. לגבי מותר העניינים, נשאת שאלת מעמדו של ילד להסדרו של הדין הרתי הנוגע בדבר. אולם לאור ההסדרים הספציפיים הנרחבים, לא נותר הרבה לשליטת הדין הרתי.

ההגנה על קטינים הגיבה שורה ארוכה של חיקוקים המסדירים תחומים אלה. החשובים בחוקים אלה הם: חוק הנוער (טיפול והשגחה) תש"ד-1960; חוק הסעד (סררי דין בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), תש"ז-1955; החוק לתיקון דיני המשפחה (מוזנות), תשי"ט-1959; חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, תשכ"ב-1962; וחוק אימוץ ילדים, התשמ"א-1981. העקרונות העומדים במרכזם של הסדרים אלה הם: טובת הילד, שיתופם של גורמים טיפוליים בהליכי ההכרעה והטיפול, הימנעות ככל האפשר מלסמוך על הנחות מוקדמות (חזקות משפטיות), המקובלות בעיקר בדינים הרתיים, והמעורבות של המדינה באמצעות מוסדותיה באופן ההשגחה על הקטין ובדרך הטיפול בו.

חוק אמנת האג (החזרת ילדים חטופים) התשמ"א-1991 מתדיר לדין הישראלי הפנימי את רוב סעיפי האמנה בדבר ההיבטים האזרחיים של חטיפה בינלאומית של ילדים. חקיקתו של חוק זה היא שלב חשוב במאבק נגד חטיפת ילדים מישראל ואליה. הוא נועד להקטין את מידת השימוש בכוח במשפחה ואת השימוש בילדים במסגרת המאבק בין ההורים. החוק מטיל חובה ישירה על רשויות המדינה ומצידן כלפי המבקשים את החזרת הילד או את הבטחת זכויות הביקור והמשמורת. חובה זו נוגעת לשלושה תחומי פעולה או התייחסות המעוגנים באמנה: התחום הארגוני-מוסדי, התחום הדיוני ותחום הדין המהותי.

המקרים הקשים של אלימות במשפחה וניצול מיני במסגרתה הניעו את המחוקק להתערב גם בתחום הפלילי וגם בתחום האזרחי. ההתמודדות עם תופעת האלימות נעשית בתחום דיני העונשין בדרך של: 1. הטלת אחריות מגוברת על בני משפחה למניעת אלימות; 2. קביעת עבירות מין מיוחדות לבני המשפחה; 3. הגרלת עונשים לעברייני מין ואלימות בתוך המשפחה. בדין האזרחי היא נעשית בדרך של הענקת צווי הגנה אזרחיים מכוח החוק למניעת אלימות במשפחה, התשמ"א-1991. פעולה משלימה נעשית בדרך של התאמת דינים שונים להתמודדות עם קשים כפתרון בעיית האלימות והשימוש בכוח במשפחה: הותאמו דיני הראיות; נקבעו חובות למסירת מידע ודיווח על מקרים של אלימות וניצול מיני במשפחה; נוצר מערך אינטגרטיבי ומתואם בין מערכות אכיפת החוק לבין המערכת הטיפולית, המסייעת והמשקמת. במסגרת זאת, מוטלת על המשטרה חובת היוועצות בפקיד סעד לפני קבלת החלטה בדבר נקיטת אמצעי חקירה או העמדה לדין. לעומת זאת, חייב פקיד-סעד להעמיד את המשטרה על מידע המגיע לידיעתו.

עניין אחר, שבו בולטת מעורבות חקיקתית, הוא בקביעת ההסדרים בענייני ממון ורכוש, נוכח העובדה שחלק הארי של הדינים הרתיים מכיר בחופש ההתנאה של הצדדים בהקשר זה. כבר כסוף שנות ה-50 קבע בית המשפט הגבוה לצדק, כי הוראות שבדין הרתי, המגבילות את זכותה של האשה ברכושה ומעניקות זכויות יתרה לבעל, אינן מהוות עוד חלק מן המשפט הישראלי הנוהג. לתוך החלל הריק שנוצר על פי תפישה זו החדיר בית המשפט העליון בתחילת שנות ה-60, בהשראת המשפט האנגלי, משטר רכושי של שיתוף בנכסים בין בני הזוג בדרך של יצירת חזקת שיתוף. על פי חוקה זו, באין כוונה אחרת, המשתמעת מאורח חיי הנישואין של בני הזוג והתנהגותם הכללית בעניינים הכספיים והחומרניים שלהם, חזקה על זוג נשוי הגרים ביחד ובשלוה יחסי במשך תקופה ניכרת והתורמים שניהם בדרך כלשהי למאמץ המשותף של המשפחה בכללותה, שהם מתכוונים לשותפות בנכסיהם בחלקים שווים.

בראשית שנות ה-70 חוק חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, הממיר את חזקת השיתוף בהסדר איוון משאבים לגבי בני זוג שנישאו החל 1.1.74. יש הסוברים כי על בני זוג אלה חלים שני הסדרים הרכוש זה בצד זה. החוק קובע, כי במהלך הנישואין מתקיימת הפרדת רכוש בנכסי בני הזוג. עם פקיעת הנישואין, מחמת מיתה או עקב גירושין, זכאי בן הזוג, שנכסיו בני האיוון נופלים בערכם מן הנכסים בני האיוון של רעהו, לתשלום מחצית הערך האמור. כל אחד מן המישטרים הרכושיים מעמיד

הרגילה. הפיקוח מוגבל לחוסר סמכות, חריגה מסמכות או הימנעות מהפעלת סמכות.

בפועל הרחיבה פסיקת בג"ץ את תחומי התערבותו. בית המשפט פירש בהרחבה את סמכותו. הוא כלל בפיקוח השיפוטי גם עניינים אלה: חריגה מכללי הצדק הטבעי; פגיעה בעקרונות פרוצדוראליים הקבועים בחוק הדיינים (הרכב חסר של בית-דין); פגיעה בחובות אמון ואתיקה זהות לאלה החלות על שופטים; והתעלמות מהוראת חוק המופנית ישירות לבית הדין כפרשנותה בדי בג"ץ. כמו כן פירש בג"ץ בצמצום את התנאים, בין הענייניים ובין האישיים, המקנים סמכות לבית הדין. בכך הוא הרחיב את היקף הפיקוח השיפוטי על בתי הדין הרתיים, מצד אחד, וצימצם את סמכות השיפוט של בתי הדין, מן הצד האחר.

מערכת היחסים בין בני זוג והזכויות והחבובות האישיה הנובעות ממעמד הנישואין כלולים גם הם בגדר המונח 'נישואין' כהגדרתו בדין בית המשפט. עם זאת, בסוגיות כגון הורעה מלאכותית, שימוש באמצעי-מניעה וזכותה של אשה להפסיק הריון, אין המשפט הישראלי מרבר בקול אחד. האיטורים המוטלים על ידי דין רתי רלבנטי כלשהו אינם בני אכיפה במשפט הישראלי. על סוגיות אלו, בהקשר זה, חל המשפט האזרחי. בית המשפט קבע כי סוגיית הפסקת-הריון מוסדרת כולה בחוק העונשין ועל ידו. חוק העונשין עושה את הפסקת-הריון לעבירה פלילית. אולם החוק מעניק סמכות לוועדה המורכבת מאנשי מקצוע בלבד להתיר את הפסקת הריון על בסיס מספר עילות. לבעל אין מעמד בתביעה נגד האשה או נגד הוועדה הסטאטוטורית המוסמכת להתיר הפסקת-הריון. הדין הרתי אינו משפיע על המותר והאסור בתחום זה, ובית הדין הרתי אינו רשאי להתערב בעניין. לבעל אין כוח משפטי למנוע בעד אשתו לבצע הפלה באמצעות צו של בית-דין רתי או של בית המשפט המחוזי בעניין של נישואין המסור לסמכותו של בית הדין או לשלטונו של הדין הרתי. על פני השטח משליט ההסדר הישראלי איטור רחב. אולם הלכה למעשה, שיתוף הפעולה בין המחוקק, המינהל (הוועדה המקצועית) ובתי המשפט מבטיח חופש-פעולה רחב למדי בתחום זה.

סוגיות ההורעה המלאכותית וההפריה המלאכותית מוסדרים בישראל באמצעות צווים וכללים אזרחיים. בתחום הארגוני-מוסדי ובתחום המותר והאסור בהקשר זה לרופאים ולמלאי תפקידים מקצועיים שולט משרד הבריאות. שר הבריאות התקין את תקנות בריאות העם (בנק הורע), תשל"ט-1979, וכן קבע כללים בעניין ההורעה המלאכותית. כן ניתקנו תקנות בריאות העם (הפריה חוץ-גופית), התשמ"א-1987. הדין הרתי נדחק לשוליים בכל הקשור למותר ולאסור בתחומים אלה. לעומת זאת קובע הדין הרתי את התוצאות הנובעות מצעדים כאלה בהקשר לזכויות ולחבובות הנובעות מן הנישואין והנדונות על פי הדין הרתי ובהקשר לאפשרות התרת הנישואין. כך, למשל, עשוי להיות מוטל פגם ביוחסין על הולד הנולד מאמצעים אלה, באופן שיגביל את כשרותו לנישואין. אשה המבקשת להגשים את זכותה להורות באחת מן הרכיבים האמורות, המתורות במשפט הישראלי, עשויה למצוא עצמה נכפית לקבל גט או מפסידה חלק מזכויותיה הממוניות המוסדרות על ידי הדין הרתי.

בהקשר לזכויות הנובעות ממעמד הנישואין, נוקט המשפט האזרחי גישה של מעורבות מוגבלת. חובת המזונות בין בני הזוג נקבעת מכוחו של הדין הרתי. תוצאה זו נקבעה בחוק לתיקון דיני המשפחה (מוזנות), תשי"ט-1959. רק בהעדר דין אישי יחולו הוראות החוק. אשר לילדים, חבות המזונות נקבעת בראש ובראשונה לפי הדין הרתי. אולם אדם שאין לו דין אישי או שאינו חייב מכוח הדין האישי במזונות הילדים הקטינים שלו ושל בן זוגו - ומקורו של החיוב בדין הרתי אינו רלבנטי - חב במזונות מכוח החוק האמור. הורה חייב, אפוא, במזונות ילדו, אפילו הדין הרתי החל עליו פוטר אותו מחובה זו. כך, למשל, יתחייב הורה במזונות ילד שנולד לו מחוץ לנישואין, אפילו אין דינו הרתי מכיר בחובה כלפי ילד כזה.

נאמן למסורת הדין העברי, אין המשפט הישראלי מכיר, למעשה, במושג ילד לא-לגיטימי. כלפי הוריו וזכה הילד בכל הזכויות בלי להתיחס לקשר בין ההורים, פורמאלי או לא. ההורים הטבעיים הם אפוטרופסיו של הילד, בין שהם נשואים ובין שלא. בהעדר צוואה הקובעת אחרת, יורש ילד את הוריו, בין שנולד מן הנישואין ובין שנולד מחוזה להם, ואפילו נולד

במרכזו הסדר את חופש ההתנאה בין בני הווג. הסכם ממון בין בני הווג מחייב כתב ואישור מצד רשות מתאימה כתנאי לתוקפו.

שני המישטרים הרכושיים מבוססים על שוויון זכויות בין המינים, על ההכרה בתרומת בן הווג לחזקת הבית, לניהול משק הבית ולגידול הילדים, על הצורך בשיקומו האישי והכלכלי של כל אחד מבני הווג לאחר הגירושין, על הגנת צדדים שלישיים, על הדינמיות של שוק המקרקעין והמטלטלין ועל מידת מה של גמישות באמצעות הענקת שיקול דעת כלשהו לבית המשפט. בשני ההסדרים לא נכלל רכוש השייך לבני הווג לפני הנישואין, וכן המגיע לכל אחד מהם במהלך הנישואין במתנה או בירושה, במסגרת השיתוף או האיוון, והוא רכוש הנפרד של אותו בן זוג.

המגמה של החקיקה והפסיקה בתחום הסדר ענייני הממון בין בני הווג היא הרחבת השיתוף בין בני הווג והעמקת השוויון ביניהם. בית המשפט מרחיב את הלכת השיתוף על ידי הקלת הראיות הנדרשות לקימומה של החזקה והכבדה על דרכי סתירתה. כמו כן מרחיבה הפסיקה, כחקיקה, את הנכסים בני השיתוף ובני האיוון. השיתוף והאיוון הורחבו גם לנכסים אלה: כספים הנצברים במהלך הנישואין בקופות גמל; זכויות בביטוח חיים; זכויות המהוות חלק מן התנאים הסוציאליים של העובד; זכויות פנסיה; בין שגמלו ובין לפני גמילתן; וזכויות שאינן ניתנות להעברה בחריגים מסוימים.

במסגרת ההכרה ב'דוע בציבור', רווחת הדעה, כי הסכם לחיים משותפים ללא נישואין אינו בלתי חוקי. הסדרים מוסכמים במסגרת זאת בתחום הממון והרכוש הם בני אכיפה. הסכם יחשב בלתי חוקי, רק כאשר לפחות אחד מן המתקשרים היה נשוי בשלום, וההסכם עצמו גרם ליצירת הקרע בינו לבין בן זוגו. המחוקק העניק זכויות לידועים בציבור בעיקר כלפי צדדים שלישיים. בין השאר הוענקו זכויות פנסיה או תגמולים של אדם עם פטירתו לידוע בציבור. ידוע בציבור זכאי גם לזכויות ירושה ולזכות מוונות מן העיוון, כאילו היה בן זוג.

הזכות למוונות לאחר פירוד בין הצדדים קיימת רק במקרה של הסכם מפורש ביניהם. אך, כנראה, יש נכונות מצד בית המשפט לברוק מחדש הלכה פסוקה זו ואולי אף להעניק פיצויים על הפרת תניות המשתמעות מן החיים המשותפים, כגון הזכות שלא להיות מסולק מדירה אלא בהתמלא תנאים מסוימים.

עד לאחרונה הוסדר תחום הידועים בציבור בעיקר ביוזמת המחוקק. עתה נראה כי בתי המשפט נכונים למלא תפקיד פעיל ויוצר גם בתחום זה. לאחרונה הלכה הפסיקה בעקבות החקיקה והרחיבה את זכויות הידועים בציבור במערכת היחסים ביניהם, האחד כלפי מישנהו, בתחום הזכויות הרכושיות. על פי הפסיקה האמורה, תחול חוקת השיתוף, בשינויים מעטים המתחייבים מן הנסיבות, גם על ידועים בציבור.

הגדרת הידועים בציבור אינה אחידה לכלל החוקים. בחלק מהם (חוק הירושה, למשל) אין אדם נשוי יכול להיחשב כידוע בציבור לצורך הענקת זכויות. בחוקים אחרים גם מי שהוא נשוי יכול להיות ידוע בציבור, למרות האיסור החמור החל על חיימין מחוץ לנישואין במיוחד לגבי אשה נשואה. השלד העיקרי של הגדרת הידועים בציבור הוא קיום מערכת של חיי משפחה בין גבר לאשה במשק בית משותף, כאילו היו בני זוג נשואים.

ירושה. בשנת 1965 חוקק חוק הירושה, תשכ"ה-1965, המסדיר מאז את תסובת רכוש של אדם והקנייתו לאחר מותו. החוק קובע הסדר אורחי, טריטוריאלי, אחיד. אף שלא בא לפגוע ביחסי ממון בין איש לאשתו ובזכויות הנובעות מקשרי האישות המוסדרים על פי הדין האישי, הרי על זכויות ירושה ומוונות מן העיוון לא יחול אלא חוק הירושה.

הירושה היא על פי דין, אלא במידה שהיא על פי צוואה. על פי עקרון הנפילה המיידית של הירושה, עובר עובונו של המנוח לידי יורשיו מיד עם מותו. עם זאת, אין נכסי העיוון עצמם עוברים בפועל ליורש אלא לאחר חלוקת העיוון ובעקבותיה. העיוון אינו אישיות משפטית עצמאית.

עקרון הירושה על פי דין הקבוע בחוק מבוסס על השיטה הפרנטאלית. סדר הירושה נקבע לפי מידת הקירבה בין המוריש לבין ההורה המשותף, שהוא ראש הפרנטלה. היורשים הם ילדים וצאצאיהם, הורים וצאצאיהם, והורי הורים וצאצאיהם. הירושה מוגבלת לפרנטלה השלישית. הירושה נקבעת מתוך שוויון בין המינים והחלת עקרון החליפות (יורש שנפטר לפני המוריש – בא צאצאו במקומו). קיום יורשים מפרנטלה אחת מוציא

את הבאות אחריה מגדר הזכאים לרשת.

בן הווג יורש גם הוא, והוא חריג למיכנה הפרנטאלי של הירושה. בשנים האחרונות נטיית המחוקק הישראלי היא להעדיף לעניין הירושה את משפחת הגרעין (בן זוג וילדים) על חשבון קרובי המשפחה האחרים של המוריש. חלקו של בן הווג בירושה משתנה בהתאם לזהותם של היורשים יחד עמו ולמידת קירבתם למנוח, ובהתאם למישטר הרכושי שהיה קיים בינו לבין המוריש. בן הווג זכאי, נוסף על חלקו בירושה, לחלק ברכוש המוריש, שהוא זכאי לו עקב חזקת השיתוף או מכוח הסדר איוון המשאבים, להחזיר מה שהמוריש קיבל לרגל הנישואין על מנת להחזירו לכשיפקעו, ובמקרים מתאימים – גם למוונות מן העיוון. בן הווג זכאי גם לזכויות הנובעות מקשר האישות והגומלות עם הפטירה (כתובת אשה למשל), אך אלה מנוכים מחלקו בעיוון.

באין יורש, תירש המדינה כירושת על פי הדין.

עקרון החופש לצוות ועקרון כיבוד רצונו של המת עומדים בבסיס הסדר הירושה במשפט הישראלי. חוק הירושה מכיר, אפוא, בחופש המלא של אדם להנחיל את רכושו בדרך של צוואה. אין הוא קובע שום חלק משוריינ לבן הווג או לקרובים כלשהם של האדם. אין החוק מכיר גם בכוחו של אדם לכבול את חירותו לצוות. משום כך אין החוק מכיר בהסכמים כלשהם בדבר ירושתו של אדם או בהגבלת כוחו של האדם לצוות על רכושו. ייתכן שרק הסכם ממון בין בני הווג, הנעשה בכתב והמאומת בידי הרשות המתאימה, מהווה חריג לכך.

צוואה תקפה, אם נעשתה בכתב ידו של המצווה או בעדים או בפני רשות או בעל פה. לכל אחת מן הרכיבים לעשיית צוואה קבע החוק את אופן עריכתה ואת התנאים להכרה בתוקפה. דיני צוואות כורמים בחובם מנה גרושה של צורנות. הצורנות מתייבת ממילא גם מידה מסוימת של גישה פורמאלית. מצד אחד, הקפדה מסוימת על פורמאליזם היא מחויבת המציאות כדי לשקף את גמירות דעתו של מי שאינו יכול להעיד על כך דווקא בשעה שהוא נדרש לכך ביותר. מן הצד האחר, עודף פורמאליזם פועל במקרים רבים נגד רצונו האמיתי של המצווה, אף כי היסוד הצורני פגום. השיטה הישראלית מנסה ליצור איוון בין הגישה הפורמאלית למהותית. על רקע זה נקבע בחוק, כי אם אין לבית המשפט ספק באמיתותה של הצוואה ובגמירות דעתו של המצווה, הוא רשאי להכיר בתוקפה למרות קיומם של פגמים צורניים מסוימים. המגמה של בית המשפט בישראל היא לדון בדרישות הצורניות הקבועות בחוק בהיבט המהותי מתוך דחיקת הגישה הפורמאלית לשמירה על המהות.

למרות חופש הצוואה אין רשאים להתנות על המוונות מן העיוון לא בדרך של צוואה ולא בדרך של הסכם או יתור בחיי המוריש. אחרי מות המוריש טעונים הסכם או יתור כאלה הסכמת בית המשפט כתנאי לתוקפם. גם זכות שצמחה עקב עילה הנובעת מקשר הנישואין (כגון כתובה) אינה באה בכלל חופש הצוואה ואין היא ניתנת להתנאה. כך מגן המחוקק הישראלי על התלויים במנוח בהעדר הכרה בחלק משוריינ.

חוק הירושה קובע גם את אחריות היורשים לחובות העיוון, את סדר הקדימה של סילוק חובות העיוון, את אופן חלוקת העיוון, את דרך מינוי מנהל העיוון, סמכויותיו ופיקוח בית המשפט עליו, בין השאר בדרך של מתן הוראות.

א.ר.צ.

לקריאה נוספת

מ' זילברג, **המעמד האישי בישראל**, תשכ"ה; א' רוזנצ'יק, **דיני המשפחה בישראל בין קודש לחול**, תש"ז; א' רוזנצ'יק, **יחסי ממון בין בני זוג**, תשמ"ב; ו' פלק, **דיני נישואין**, תשמ"ג; מ' שאה, **הדין האישי בישראל**, תשמ"ב; פ' שיפמן, **דיני המשפחה בישראל**, תשמ"ד; ב"צ שרשבסקי, **דיני משפחה**, תשמ"ד; א' מעוז, א' רוזנצ'יק, **"ירושת בן הווג"**, הפרקליט, כרך לו (תשמ"ד) 15.

דיני עבודה. דיני העבודה בישראל מורכבים משני ענפים עיקריים: האינדיבידואלי – שכל כולו בא להסדיר את יחסי הגומלין בין העובד כפרט למעבידו, והקיבוצי – המסדיר את מערכת היחסים בין ארגון עובדים לבין מעביד או ארגון מעבידים. כמו כן, כלול בדיני העבודה נושא הבטחות בעבודה.